

Churchills oorlogsmachine

De kring experts, wetenschappers
en vernieuwers die Churchill
naar de overwinning leidde

Taylor Downing

BBNC uitgevers
Amersfoort, 2013

Inhoud

Inleiding	9
Vorbereiding: het leger en de marine	18
Vorbereiding: de oorlog en de 'jaren in de woestijn'	48
Actie, vandaag nog	88
Zomer van de Spitfires	116
De tovenaarsoorlog	147
De generaals	175
De admiraals	203
Bombardementen	223
Overlord	255
Overwinning en nederlaag	385
Churchills oorlog	318
Noten	325
Bibliografie	343
Dankbetuigingen	349
Register	350

Inleiding

Een zomerse dag in 1886. Het heldere zonlicht schijnt de speelkamer binnen van een tamelijk chic huis in een nette straat in Londen. Twee jongens zitten op de vloer met hun speelgoedsoldaatjes te spelen. De jongste van de twee speelt een beetje lusteloos. Hij is er niet echt bij met zijn gedachten. Zijn oudere broer is daarentegen het toonbeeld van concentratie en ernst. Hij verplaatst zijn soldaten met heel veel zorg en aandacht. Hij voert een leger van bijna vijftienhonderd manschappen aan. Ze zijn allemaal perfect geschilderd in de kleuren van het Britse leger. Verschillende regimenten vallen duidelijk op door hun elegante veldtenues. Ze zijn goed georganiseerd tot een infanteriedivisie met een brigadecavalerie op de flank. Er is ook artillerie: achttien veldkanonnen en een paar zware stukken om sterke forten mee aan te vallen. De oudere jongen heeft zijn manschappen in een perfecte aanvalsformatie geposteerd.

Die middag komt de vader van de twee jongens op bezoek. Hij is een heel belangrijke man, een vooraanstaand politicus. Hij is zelfs kort geleden benoemd tot minister van Financiën in de regering van de Conservatieve partij. Daarom heeft hij het altijd heel druk en maar weinig tijd voor zijn zonen; toch aanbidden ze hem. Bij die gelegenheid brengt de vader zeker twintig minuten in de speelkamer door, omdat hij de indrukwekkende scène wil bestuderen van een leger dat klaarstaat om een aanval op de vijand te ontketenen. Aan het eind van zijn inspectie vraagt hij aan zijn oudste zoon of die in het leger wil als hij groot is. Winston Churchill zegt meteen: 'Ja, heel graag. Het zou geweldig zijn om een echt leger aan te voeren.' Na die dag is de opleiding van de jonge Winston erop gericht om hem een plaats te geven in het Royal Military College in Sandhurst, waar hij de technische details van het militaire vak zal leren. De obsessie met en fascinatie voor zijn speelgoedsoldaten had, zoals hij later schreef, 'de koers van zijn leven verlegd'. Winston Churchill zou opgroeien tot soldaat. ¹

Augustus 1898. De jongen is nu een vooraanstaande jonge officier in een van de beste cavalerieregimenten van het Britse leger, het 4de Huzaren. Het enige probleem is dat dat regiment in het zuiden van India is gestationeerd. En daar wordt niet gevochten. Op zoek naar de sensatie van de militaire strijd regelt de drieëntwintigjarige officier een overgang naar het leger onder leiding van sir Herbert Kitchener, die een expeditie naar de Soedan aan het voorbereiden is. Churchill treedt tijdelijk toe tot het 21ste Lancers, dat onderdeel is van dit enorme Engels-Egyptische leger van vijftienduizend mannen dat langzaam langs de westoever van de Nijl afzakt in een poging om in de buurt van Khartoem tot een treffen te komen met het leger van de islamitische derwisjen. Hij wordt betoverd door het geweldige gezicht van dit optrekkende leger dat uit vijf brigades bestaat van elk drie of vier infanteriebataljons die in open colonnes door de woestijn marcheren, vergezeld van hun artillerie en transportmiddelen en ondersteund door een flottielje van grijze kanonneerboten op de Nijl. Het 21ste Lancers patrouilleert op de flank en stuurt verkenners uit om de vijand te zoeken.

Op 1 september komt het leger van de derwisjen in zicht, vijftigduizend man sterk en opgesteld in enorme gesloten formaties. Bij het aanbreken van de volgende dag breekt de strijd los. Churchill bekijkt de vroegste fase van de strijd vanaf de top van een heuvel, terwijl hij berichten doorgeeft aan zijn superieuren. Terwijl de zon langzaam opkomt, raakt hij begeesterd door deze ervaring: ‘Dit is echt geweldig! Dit kun je niet overtreffen! Op een paard, bij dageraad, op schootsafstand van een oprukkend leger, terwijl je alles ziet en rechtstreeks contact hebt met het hoofdkwartier.’

In de veldslag die volgt, treft een modern, goed uitgerust negentiende-eeuws leger een samengestroomde groep van plaatselijke stamleden. De granaten en kogels uit de Britse houwitsers, Maxim-machinegeweren en karabijnen maaien de derwisjsoldaten neer, waardoor grote, dodelijke gaten vallen in hun rijen. Het resultaat staat bij voorbaat vast. Binnen een paar uur behaalt het Engels-Egyptisch leger een geweldige overwinning. Maar de derwisjen zijn taaie, goedgetrainde en bijzonder gemotiveerde soldaten. Later die morgen wordt het 21ste Lancers onder vuur genomen op de rechterflank, terwijl ze de infanterie naar de hoofdstad van de vijand escorteren. De trompetten en bugels blazen eerst het commando ‘Draf’, daarna ‘Draai naar rechts’ en dan ‘Val aan’. De Lancers voeren een manoeuvre uit waar ze lang op geoeffend hebben: een cavalerieaanval in

volle galop en dicht naast elkaar op een vijandelijke linie. Churchill, die zijn groep van zo'n vijftig man aanvoert, rijdt dwars door de linie van de derwisjverdedigers, schutters en speerdragers heen. Maar de linie houdt stand. Als hij zich aan de andere kant omdraait, merkt Churchill dat hij alleen is en wordt omringd door woeste derwisjen. Hij schiet minstens drie van hen van dichtbij neer, verzamelt zijn manschappen en ze laat hergroeperen. Daarna openen ze een snelvuur op de vijand, die dat niet kan overleven. Binnen twintig minuten is het gevecht voorbij. De derwisjen trekken zich terug door een wadi, een opgedroogde rivierbedding, en nemen hun gewonden met zich mee. Churchill is niet gewond, maar telt zijn verliezen. Zijn groep heeft het goed gedaan, maar zijn regiment van 310 officieren en manschappen heeft vijf officieren verloren en 65 manschappen zijn gedood of gewond in slechts een paar minuten tijd.

Churchill heeft deelgenomen aan de laatste grote cavalerieaanval in de geschiedenis, bij de Slag van Karari. Hoewel het er heldhaftig en indrukwekkend zal hebben uitgezien – de galop door de woestijn, de echo van de hoefslagen, het gekletter van de teugels, de officieren met hun geheven zwaarden – was de cavalerieaanval in werkelijkheid een onbenullig onderdeel aan de rand van de veldslag. Hij droeg niets bij aan de nederlaag van de vijand en veroorzaakte alleen het verlies van bijna een kwart van het 21ste Lancers, veel groter dan van enig andere Britse eenheid op die dag. De gebeurtenis werd echter met eer overladen en drie Lancers verdienden die ochtend een Victoria Cross. Churchill beschreef de veldslag later op een manier die goed weergaf hoe veel mensen de oorlogen aan de randen van het Britse Rijk aan het eind van de negentiende eeuw zagen: als een interessante sport. Hij schreef: 'Dit soort oorlog zat vol fascinerende opwindende gebeurtenissen ... niemand verwachtte dat hij zou worden gedood ... voor verreweg de meesten van degenen die deelnamen aan de kleine oorlogen van Groot-Brittannië in de dagen van weleer, was dat het sportieve element in een prachtig spel.'²

Middag, 1 juni 1944. Een kleine groep komt bij elkaar in de Kaartenkamer in het hart van de ondergrondse Oorlogskamers, een zeer geheime bunker die voor regeringsleiders is gebouwd in wat het Annex van Downing Street wordt genoemd. De groep bespreekt plannen voor de invasie op D-Day. Iedereen weet dat die binnen een paar dagen zal plaatsvinden. De koning is bij deze bijeenkomst aanwezig, samen met zijn privésecr-

taris, sir Alan Lascelles. De minister-president is ook aanwezig, evenals enkele topmilitairen. Tijdens die bijeenkomst uit de minister-president zijn verlangen om aanwezig te zijn bij de landingen op de kust van Normandië. Hij wil aan boord gaan van HMS *Belfast*, het vlaggenschip van de marinecommandant van de Britse vloot op dat historische moment. Ze zijn het erover eens dat daar risico's aan verbonden zijn: het schip kan gebombardeerd worden, getroffen worden door granaten of op een mijn varen. De grootste landing met amfibievaartuigen uit de geschiedenis zal op een paar duizend meter afstand plaatsvinden.

De minister-president vraagt de koning of hij ook aanwezig zou willen zijn om zijn manschappen aan te voeren in de strijd, zoals vorsten van vroeger. Lascelles is ontzet door dat idee en vindt dat de koning en de minister-president geen van beiden zo'n risico moeten lopen. Zijn gezicht wordt langer en langer. Uiteindelijk neemt hij het woord en vraagt de koning hoe die zich zou voelen als hij een nieuwe minister-president zou moeten zoeken als de landingen van D-Day volop aan de gang zijn. De minister-president veegt die mogelijkheid van tafel, maar de koning zegt dat het dwaasheid van hem is om zichzelf willens en wetens bloot te stellen aan zo'n gevaar. De minister-president antwoordt dat hij tijdens de oorlog naar de Verenigde Staten en naar het Midden-Oosten is gevlogen en vele keren de Atlantische Oceaan is overgestoken: soms moet hij risico's nemen om zijn taken te kunnen uitvoeren.

De koning verlaat de bijeenkomst en keert terug naar Windsor. Een dag later neemt hij het besluit om de minister-president het bevel te geven niet in eigen persoon getuige te zijn van de landingen op D-Day. Hij schrijft hem een brief waarin hij zegt: 'U zult heel weinig zien, u zult een aanzienlijk risico lopen, u zult niet bereikbaar zijn op momenten waarop cruciale besluiten moeten worden genomen. Hoe onopvallend u ook zult zijn, toch zal alleen al uw aanwezigheid aan boord een zware extra verantwoordelijkheid zijn voor de admiraal en kapitein.' Later die dag geeft de minister-president toe en gaat schoorvoetend akkoord met het bevel van zijn vorst om niet naar het front te gaan.³

Dit verhaal is ook weer typerend voor Winston Churchill. Zijn generaals en admiraals staan op het punt om met de langverwachte invasie van Europa te beginnen. Er zijn jaren van voorbereiding aan dit moment voorafgegaan. De aanval op het Fort Europa zal een van de beslissende momenten in de Tweede Wereldoorlog zijn en een van de hevigste veld-

slagen. Churchill wil in het middelpunt daarvan staan. Hij wil getuige zijn van het gevecht. Hij wil het bombardement bij dageraad zien, de landingen gadeslaan, misschien zelfs op het strand staan. Zijn argument is dat leiders in tijden van oorlog soms ‘een verfrissend avontuur’ nodig hebben en dat zijn ‘persoonlijke belangstelling’ wordt ‘gestimuleerd door direct contact’ met de gebeurtenissen. Hoewel hij de koning ook de kans geeft om erbij aanwezig te zijn, wil Churchill eigenlijk de troepen zelf voorgaan in de strijd. Net zoals hij bij Karari deed. Net zoals hij als een kind met zijn speelgoedsoldaatjes deed.

Het soldatenleven en de militaire geschiedenis waren onderdeel van Churchills wezen, ingebed in zijn DNA, als man en als jongen. Gedurende vijf jaar, van 1940 tot 1945, stuurde hij een buitengewone stroom van radicale nieuwe ideeën en geweldige nieuwe uitvindingen aan in een reeks gebeurtenissen vol briljante maar gestoorde boffins, opvallende buitenbeentjes en gefrustreerde militaire kopstukken. Dat was Churchills oorlogsmachine.

Oorlog is de moeder van de uitvindingen. Een cliché, maar wel waar.

Geen enkele andere oorlog heeft meer ongelofelijke ideeën, meer technische vooruitgang en meer wetenschappelijke sprongen voorwaarts opgeleverd dan de Tweede Wereldoorlog.

In die smeltkroes van ideeën die tijdens die oorlog stond te sudderen, ontstonden nieuwe uitvindingen, van straalmotoren tot roll-on-roll-off-schepen, van vliegende vleugels tot drijvende tanks, van miniatuurradio's tot geleide projectielen. Winston Churchill dompelde zichzelf onder in het werk van zijn ingenieurs en uitvinders, zijn soldaten, zeelui en vliegeniers, en drukte zijn stempel op de machines die in zijn naam werden gemaakt. Helemaal anders dan elke andere Britse minister-president ten tijde van oorlog hield Churchill van het militaire debat en dompelde hij zichzelf onder in het werk van de codekrakers en wetenschappelijke buitenbeentjes die nodig waren om het beste te halen uit de oorlogsspanningen van Groot-Brittannië, die soms op een laag pitje stonden. Ten gevolge van zijn bemoedigingen zouden deze mannen en vrouwen uiteindelijk veel invloed hebben op de afloop van de oorlog.

De Tweede Wereldoorlog werd evengoed door wetenschappers, of ‘boffins’ zoals ze vaak werden genoemd, gevochten als door soldaten, zeelui en vliegeniers. Nieuwe manieren van denken, van het benaderen

en analyseren van een vraag in de wetenschap die Operationeel Onderzoek heette, werden toegepast op de uitdagingen waar de Royal Air Force, het Britse leger en de Royal Navy mee te maken hadden. Operationeel Onderzoek paste de wetenschappelijke methode toe op het oplossen van problemen die varieerden van het vinden van de beste instelling voor dieptebommen en het zoekpatroon dat vliegtuigen moesten vliegen om op U-boten te jagen tot de meest effectieve manier om antilucht-doelgeschut te richten en af te vuren. Een klein apparaatje van een paar centimeter lengte dat werd uitgevonden aan de universiteit van Birmingham, de magnetron, was de basis van een revolutie op het gebied van de kortegolfradar. Die kon worden gebruikt om bommenwerpers naar hun doel te leiden en de commandotoren van een U-boot te vinden op een afstand van tientallen kilometers. Op veel manieren was de magnetron een uitvinding waarmee de oorlog werd gewonnen; de Amerikanen kondigden dat in elk geval zo aan toen het apparaat voor het eerst werd getoond in Washington. Het leren beheersen van de kracht van het atoom in het enorme Manhattanproject, waar zo'n 120.000 wetenschappers en arbeiders aan meewerkten, was natuurlijk letterlijk een ontdekking waarmee de oorlog werd gewonnen. De wetenschap kon ook helpen bij het kraken van de codes die werden gebruikt op het hoogste niveau van de vijandelijke communicatie en bij het afschieten van granaten op vliegtuigen in de lucht. Een vooraanstaande wetenschapper zei tijdens de oorlog dat 'er eigenlijk bijna geen enkele fase van het leven is waar wetenschappers niet bij betrokken zijn' en dat je 'bijna nergens heen kon lopen in deze oorlog zonder over een wetenschapper te struikelen'.⁴

Churchill had een grote belangstelling voor de toepassing van wetenschap op de technologie van de oorlog. Het is een uitgangspunt van dit boek dat zijn bemoediging van de wetenschap en van nieuwe manieren om militaire uitdagingen te benaderen ten grondslag lag aan de Britse overwinning in de lange Tweede Wereldoorlog. Op een bepaald moment discussieerde het hoofd van Bomber Command, sir Arthur 'Bomber' Harris, met Churchill over een nieuwe benadering die de minister-president voorstond.

'Vechten we deze oorlog met wapens of met rekenlinialen?', vroeg Harris.

Churchill antwoordde: 'Dat is een goed idee; laten we het eens met rekenlinialen proberen.'⁵

Churchill was een dynamo die energie (en warmte) opwekte in het centrum van de macht. Zijn hogere officieren hadden vaak een hekel aan zijn inmenging. Generaal 'Pug' Ismay moest herhaaldelijk bemiddelen tussen de minister-president en zijn opperbevelhebbers. Een goed ingelichte bron meldde dat, zonder deze rem op zijn acties, 'Winston een Caligula of nog erger zou zijn geweest en terecht vermoord zou zijn.' Zijn betrokkenheid was niet beperkt tot zaken van groot strategisch belang: hoewel hij daar altijd sterke ideeën over had, hield hij zich ook bezig met gedetailleerde tactische problemen op het slagveld. Binnen een paar weken nadat Churchill zijn intrek in Downing Street 10 had genomen, was een bezoeker verbaasd toen hij hem in een telefoongesprek met een plaatselijke veldcommandant zich hoorde afvragen of 'de brigadegeneraal ... bij Boulogne die bijna 150 kilometer verderop aan het vechten was, er goed aan deed om de Duitsers aan de ene kant van de kade tegen te houden of aan de andere'.⁶

Churchill kon mokken en soms zelfs kinderachtig zijn. Hij voelde zich permanent gefrustreerd door wat hij zag als een gebrek aan motivatie bij de militaire leiders die aan hem verslag uitbrachten. Hij zag het als zijn taak om energie en kracht in te brengen in hun beraadslagingen en nieuwe ideeën in hun manier van denken. Hij merkte ooit op dat het 'anderen flink zou stimuleren' als hij een admiraal mee naar buiten nam en zou laten doodschieten. Hij zei dat een van zijn meest vooraanstaande generaals geschikter was om een golfclub te leiden dan een leger. Op een bepaald moment schreef zijn vrouw Clementine hem schoorvoetend dat 'het gevaar dreigt dat de meeste van je collega's en ondergeschikten een hekel aan je hebben vanwege je ruige, sarcastische en bazige manier van doen'. Maar het werktempo ging omhoog als Churchill in de buurt was. En de meesten van degenen die gedwongen waren met hem samen te werken accepteerden dat er meer plussen dan minnen aan zijn leiderschap zaten.

Churchill werd minister-president op de avond van 10 mei 1940. Eerder op die dag had Hitler zijn legers afgestuurd op Nederland, België en Frankrijk. Terwijl er die avond een geweldige strijd op het vasteland van Europa woedde, zou Churchill een gerechtvaardigd gevoel van overweldigd zijn kunnen hebben gehad, vanwege de rol die hij net op zich had genomen. Maar in plaats daarvan voelde hij dat zijn 'hele leven een

voorbereiding was op dit uur en deze beproeving', en dat hij, in zijn beroemde woorden, 'gelijk opliep met zijn bestemming'.⁷

De eerste twee hoofdstukken in dit boek kijken naar de belangrijkste elementen uit Churchills jeugd die hem hadden voorbereid op het leiderschap in mei 1940. Hij diende in verschillende regimenten van het Britse leger, zowel als een jonge man als in de loopgraven in 1915-16. Als een politicus was hij voorzitter van de Handelsraad, minister van Binnenlandse Zaken en minister van Financiën, minister van Marine aan het begin van beide wereldoorlogen, en minister van Munitie aan het einde van de Eerste. Tijdens zijn zogenaamde 'jaren in de woestijn' in de dertiger jaren scherpte hij zijn ideeën over geschiedenis en wat hij 'de speciale bestemming' van Engeland noemde aan. Dat alles droeg eraan bij om de man te vormen die op vijftienjarige leeftijd minister-president werd in die crisis in Groot-Brittannië.

Hoofdstukken 3 en 4 kijken in detail naar zijn leiderschap tijdens het kritische jaar waarin Groot-Brittannië aanvankelijk alleen stond, totdat eerst de Sovjet-Unie en daarna de Verenigde Staten een Europees conflict veranderden in een wereldoorlog. De vier hoofdstukken daarna laten de chronologische volgorde los om een thematisch kijkje te nemen in Churchills betrekkingen met de wetenschappers die een belangrijke rol speelden in de oorlog, naast zijn generaals, zijn admiraals en zijn luchtmaarschalcken. Zoals we zullen zien, waren deze wetenschappers, die hem net als de militaire leiders adviseerden, kernleden van zijn oorlogsmachine. Hoofdstuk 9 pakt de chronologische volgorde van de oorlog weer op aan het begin van 1943, als Churchill terugkeert van de Conferentie van Casablanca met president Roosevelt, en bij de gebeurtenissen die leidden tot Operatie Overlord, de invasie van Noord-Europa. Hoofdstuk 10 kijkt naar de rol van Churchill tijdens het laatste jaar van de oorlog; het laatste hoofdstuk biedt een korte evaluatie van zijn leiderschap tijdens de oorlog.

Elk nieuw boek over Churchill moet zijn bestaan rechtvaardigen op de drukke marktplaats van Churchilliana. Dit boek is voortgekomen uit het jarenlang maken van televisieprogramma's over de Tweede Wereldoorlog, uit ontmoetingen met enkele van de belangrijkste deelnemers aan die oorlog en uit het besef dat, hoewel de Geallieerden zeker geen monopolie hadden op goede wetenschap en technologie (integendeel zelfs), de toepassing van deze wetenschappelijke benadering onder Churchills bemoedigingen in belangrijke mate heeft bijgedragen aan hun uiteindelijke overwinning.

Mijn vader was een wetenschapper in het defensieapparaat, die in 1942 rechtstreeks vanuit de universiteit voor de RAF werd gerekruteerd. Hij zag zichzelf zeker als een boffin, een van de ‘jongens in de achterkamer’. Terugkijkend denk ik dat hij mij een blijvende belangstelling voor het verband tussen wetenschap, technologie en oorlog heeft nagelaten. Daarom biedt *Churchills oorlogsmachine* een nieuwe kijk op de bijzondere jaren van Churchills leiderschap in de oorlog. Het gaat gedeeltelijk over de technologie van de oorlog, gedeeltelijk over hoe Churchill werd gevormd tot de oorlogsleider die hij was en gedeeltelijk over hoe hij de buitenbeentjes en vernieuwers inspireerde om hun gang te gaan en de koers van de Tweede Wereldoorlog te beïnvloeden. Veel van de personen die in dit boek verschijnen, verdienen zelf een boek. Maar Churchill neemt terecht in het hele boek de belangrijkste plaats in.

Taylor Downing
oktober 2009